

Лідія Іванівна Ткаченко,
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу філософсько-методологічних проблем
інноваційного розвитку людини
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37:1](477)

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ДЕФІНІЦІЯХ СИНЕРГЕТИКИ: ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ТЕЗАУРУС

Стаття посвячена розробці тезауруса наукової проблеми розвитку личности в дефініціях синергетики. Закономерність застосування синергетичного підходу до розв'язання проблеми розвитку личности на сучасному етапі з необхідністю ставить задачу розширення педагогічного тезауруса. Автор визначає основні поняття проблеми розвитку личности в площині синергетичного підходу, які повинні увійти в систему педагогічного знання як міждисциплінарні.

Ключеві слова: розвиток личности, педагогічний тезаурус, дефініції, міждисциплінарні поняття, синергетика.

The article is devoted to the development of a thesaurus of scientific problem of personality development in the definitions of synergy. It is natural to use the synergetic approach to the problems of education and training. Author has identified main definition for the problem of personality development in the synergetic approach, which should be entered into the system of pedagogical knowledge as interdisciplinary.

Key words: personal development, pedagogical thesaurus, definitions, interdisciplinary terminology, synergy.

Сучасний період розвитку наукового знання характеризується освоєнням нової постнекласичної реальності. Розвиток відбувається, як ускладнення організації та структури в усіх галузях – природних, математичних і соціально-гуманітарних. Збільшення ризиків й невизначення, з урахуванням різкого збільшення темпів історичних, технологічних та інших змін зумовлює пошук інноваційних підходів до розв'язання проблем різних галузей діяльності. Непродуктивність використання основ класичної науки – лінійної логіки, прямих онтологічних залежностей, раціональної конструктивності тощо для трактування й розв'язання нагальних проблем суспільства є очевидною. З кінця ХХ ст. й донині триває процес перегляду усталеної методологічної бази, що підтверджує, за висловом В. А. Медведєва, потребу «синтетичних» моделей пізнання, методологічно збагачених «антропологічним» змістом і принципами некласичного ідеалу наукової раціональності [7], які полягають у єдності раціонального й ірраціонального, ймовірно-статистичному характері причинності, немеханічному типі системності, відносності та енергетизмі [2].

Усе більше в гуманітарних дослідженнях застосовуються синергетичний та системно-синергетичний підходи. У працях: В. І. Аршинова, О. Г. Бермуса, В. Г. Буданова, О. М. Князевої, С. П. Курдюмова, В. С. Лутая, В. А. Медведєва та ін. закладаються основи синергетичного підходу до розв'язання широкого кола наукових проблем, який базується на закономірностях нелінійності – виростання складних структур з хаосу, вибудовування складного еволюційного цілого з частин, спрямованості перебігу процесів тощо. Поширюється застосування синергетичного підходу й до проблем освіти й педагогіки. Синергетична парадигма розглядається, як «відносно жорсткий каркас методологічних принципів», що дедалі більше застосовуються у реформуванні освітніх систем [5]. Цілісний синергетичний підхід до досягнення перебігу процесів освітньо-педагогічної галузі пропонують: В. П. Андрущенко, О. В. Вознюк, І. А. Зязюн, В. В. Ільїн, В. Г. Кремень, О. С. Пономарьов та ін. Синергетичний та системно-синергетичний підходи до розв'язання окремих проблем освіти й педагогіки застосовують: М. В. Богуславський, Е. Ф. Зєєр, А. А. Ворожбитова, С. У. Гончаренко, В. Г. Віненко,

Л. Я. Зоріна, В. О. Ігнатова, О. М. Іонова, О. М. Князєва, С. В. Кульневич, С. П. Курдюмов, В. В. Маткин, Т. С. Назарова, Т. А. Челнокова, В. С. Шаповаленко та ін. Врахування останніх напрацювань з філософії, в яких визнано «легітимність» синергетичної освіти й синергетичної педагогіки [5], дозволяє стверджувати, що й проблему розвитку особистості можна розглянути з позицій синергетичного підходу. Проте, розробленню педагогічної проблеми в дискурсі синергетики, має передувати окреслення тезаурусу наукового дослідження, а саме – тезаурусу проблеми розвитку особистості в поняттях синергетики. Користуючись визначенням В. А. Медведєва, поняття – це не просто символ, а інструмент формування знання. Адекватне прочитання наукового тексту потребує ідентифікації теоретичних конструктів, що їх використовує автор, а це можливо лише виходячи з концептуальних основ, які обумовлюють параметри розгляду трактування [9].

Для сучасного етапу розвитку науки є характерним зсув у бік диференціації використання мов, що, у свою чергу, породжує потребу в більш складній та багаторівневій інтеграції знання, ніж та, що раніше була забезпеченою, в основному зусиллями філософії і математики. Ця вимога витікає з двох, внутрішньопов'язаних між собою завдань, зауважує В. І. Аршинов, – забезпечення гармонійного збалансованого розвитку як у системі наукового знання, так і в системі «людина – середовище» [1]. На нашу думку, так само актуальною є і проблема інтегративної функції дефініцій, яка дозволяє об'єднати напрацювання різних галузей в єдиному понятійному полі. Наразі є потреба поповнення педагогічного тезаурусу термінологією, якою вже користуються в інших галузях наукового знання (а саме у синергетиці), що може відбуватися в раціональний спосіб – залучення і надання їй статусу понятійного апарату педагогіки. Спосіб поповнення педагогічного тезаурусу окреслюють С. О. Сисоева, І. В. Соколова наступним чином: «Відбувається трансформація міждисциплінарних понять у систему педагогічного наукового знання шляхом відбору та упорядкування понять за логікою взаємовідносин» [11].

Поняття, як форма мислення, є таким способом відображення дійсності, при якому предмет розкривається посередництвом сукупності його суттєвих ознак. Воно виникає, як результат узагальнення й виокремлення предметів деякого класу, за загальними й специфічними для них ознаками [4], тому, розглянувши поняття синергетики за загальними й специфічними ознаками, можна з'ясувати доцільність і особливості їх застосування у педагогіці та ввести до педагогічного тезаурусу.

Синергетичний підхід до досягнення й розв'язання проблем освіти й педагогіки і застосування дефініцій синергетики дозволяє сформулювати нове розуміння особистості, яке відповідає сучасній філософсько-освітній ідеології, а розвиток особистості набуває нової сутності і смислу. Отже, метою цієї статті є

обґрунтування використання вихідних положень і значення основних понять і дефініцій, що складають теоретико-методологічне підґрунтя дослідження проблеми розвитку особистості в синергетичному підході.

Традиційно особистість, з точки зору різних наук, поставала, як адитивна система (Педагогічний словник, 2001), що складає сукупність біологічних, фізіологічних, психічних, соціальних та ін. складових: «Особистість – соціальний індивід, який поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного» [10]. Так само еkleтично сприймалася особистість, як об'єкт для вивчення. Вона є об'єктом вивчення філософії, соціології, соціальної психології, педагогіки» [там само].

В Енциклопедії освіти (2008) спостерігаємо намагання адаптувати розуміння особистості, у відповідності до принципів демократизації та гуманізації освіти, що були проголошені в нову добу періоду незалежності, а також філософії людиноцентризму, що на той час уже голосно заявила про себе [6]. «Особистість у конкретно-історичних обставинах виступає як цілісність, що задана природною і певною соціальною системою... Вроджені дані дитини розглядаються як підґрунтя для здійснення виховання... Разом з тим, особистість має здатність до вибору життєвого шляху і самопізнання» [3]. З одного боку, особистість розглядається, як дещо цілісне – «динамічна, відносно стабільна, цілісна система інтелектуальних, соціально-культурних, морально-вольових якостей людини» [там само], з іншого, розуміння не виходить за межі діалектичного підходу з усіма наслідками: «Особистість є діалектичною єдністю загального, особливого й окремого» [там само]. Розвиток особистості визначається наступним чином: це «процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті її соціалізації і виховання... за допомогою дорослих, які організують і спрямовують її діяльність і спілкування» [там само]. Як бачимо визначення особистості й розвитку особистості містять словесні формули, які свідчать про правдиві зусилля щодо досягнення нових суспільних реалій у філософсько-освітньому ракурсі, проте застосування усталених дефініцій обмежує, якщо не спотворює вкладений в них новий зміст.

Нині синергетика визначається, як міждисциплінарний напрямок наукових досліджень, у межах якого вивчаються загальні закономірності взаємних процесів переходу хаосу і порядку у відкритих нелінійних системах фізичної, хімічної, біологічної, економічної, соціальної та іншої природи [12]. В якості методологічного підходу синергетика застосовується саме через виявлення загальних ідей, загальних закономірностей у найрізноманітніших сферах. Визначення синергетики Г. Хакеном, як сукупного колективного ефекту взаємодії великої кількості підсистем, що приводить до утворення стійких структур та самоорганізації у складних системах [13], відкриває можливості не лише спостереження, а й прогнозування ефекту самоорганізації. Під останньою

розуміють виникнення просторових, часових або функціональних структур у нелінійних системах, що знаходяться у далеких від рівноваги станах, в особливих критичних точках [12].

Важливими є розуміння базальних принципів організації (характеристик) самоорганізованих систем, про які, як зазначає В. Ф. Прісняков [3], йдеться у більшості робіт з синергетики, та визначення їхніх понять:

1) відкритості, через що у самоорганізованих системах відбувається постійний обмін речовиною, енергією, інформацією (наявність у них їх джерел і/або стоків), отже відкриті системи пов'язані із зовнішнім середовищем і змушені пристосовуватись до нього, що означає неможливість повністю описати систему та повністю її контролювати;

2) нелінійності розвитку, що пояснює незворотність і багатоваріантність еволюції, а, отже, неоднозначну непередбачувану реакцію на зміну зовнішнього або внутрішнього середовища, тобто, можливість кількох варіантів розвитку системи;

3) нерівноважності, що означає, у такій системі можуть спонтанно виникати нові типи структур, але одночасно нерівноважність є обов'язковою для цього умовою;

4) когерентності, що являє узгодженість, синхронність взаємодії внутрішніх елементів, що проявляється в масштабі всієї системи;

5) емерджентності, що характеризує складні відкриті самоорганізовані системи з боку виникнення в них нових, інтеграційних, якостей, що з'являються завдяки об'єднанню окремих компонентів системи, яким не були властиві новоутворення;

6) дисипативності – перетворювання й розсіювання енергії, що виражається в парадоксальному ефекті самопідтримання структури.

Зазначені принципи та пов'язані з ними поняття виявляються тими координатами, що дозволяють повному, відповідно до вимог часу, зрозуміти принципи розвитку особистості і можливість організації відповідних виховних впливів. Розглянемо, яким чином означені вище поняття виводять розуміння розвитку особистості в нову площину.

Не викликає заперечень, що особистість, з точки зору синергетики, складна багаторівнева самоорганізована система. Складність і багаторівневність сприймається однозначно, як на фізико-біологічному, так і духовно-психічному рівнях. Самоорганізованість системи й перебіг розвитку особистості на рівні його організації (емоційно-психічному) демонструє С. Д. Максименко. Він розуміє становлення особистості, як саморозвиток єдиної, цілісної й унікальної системи та визначає вихідні рушійні сили такого процесу: «...Не потреба і не зовнішні умови слугують джерелами розвитку (вони є чинниками функціонування), а саморух нужди в її складних внутрішніх суперечливих взаємовідносинах із потребами» [8].

Відкритість особистості розуміється, як здатність кожної з її підсистем (біологічної, соціальної,

психічної тощо) до обміну речовиною, енергією, інформацією – це підтверджує те, що ми знаємо про особистість. Новим у синергетичному розумінні особистості, як відкритої системи, є те, що особистість у кожний момент знаходиться у стані нескінченної кількості впливів, що на неї діють, тобто, весь час відчуває більший чи менший зовнішній вплив, який викликає більше чи менше «розхитування» системи та внутрішнього світу особистості – переконань, уявлень, міркувань потреб, прагнень, мотивів тощо. У кожний наступний момент часу особистість не залишається незмінною, і це потрібно враховувати в освітньо-виховному процесі.

Нелінійність розвитку особистості – одна з принципових позицій синергетичного підходу. Розвиток особистості – це закономірне чергування станів нерівноважності й рівноваги (хаосу і порядку). Жодний зі станів не є «добрим» чи «поганим»; кожний – це об'єктивно нормальний стан. Розвиток особистості неможливо сприймати й прогнозувати, як пряму залежність від «педагогічного тиску» – виховних впливів, організації виховного середовища, кількості залучених засобів і зусиль тощо. Педагогічні зусилля можуть бути спрямованими на те, щоб період хаосу містив опанування новими складовими майбутньої компетентності, а період порядку означав виникнення новоутворень на більш складному рівні організації особистості, до якого входить нова компетенція.

Нерівноважність у координатах синергетичної системи «особистість» має сприйматися, як здатність до утворення нових, бажаних ускладнень системи і використовуватись для цього.

Когерентність, як синхронізація елементів у масштабах системи для розвитку особистості означає, що зміна в одному з елементів її структури неодмінно зумовлює зміни в інших елементах (або рівнях структури), що дозволяє «підтягувати», «вирівнювати» одні складові особистості до потрібного (бажаного) рівня за рахунок інших (спиратися на одні компетенції у формуванні інших).

Попередня характеристика тісно пов'язана з емерджентністю системи. Вона означає виникнення інтегративних (надзвичайно важливих для сучасної особистості) якостей, що з'являються за рахунок об'єднання окремих якостей, умінь нижчого рівня, що означає формування компетентностей.

Дисипативність має розумітися, як здатність особистості чинити опір зовнішнім впливам, підтримувати власну ідентичність. Ця характеристика може оцінюватися, як позитивна (якщо враховувати небажані впливи) та негативна (у разі бажаних), але врахування цієї здатності є необхідним.

Також нове розуміння вносить поняття точок біфуркації, в яких система отримує можливість безлічі шляхів розвитку і, в яких «розв'язується» стан нерівноважності (нестійкості, хаосу), після проходження яких система набуває нової якості, іншого рівня розвитку.

Отже, особистість у координатах сучасної науки розглядається у філософії освіти і педагогіці, як синергетична система – складна, відкрита, когерентна, емерджентна, дисипативна.

У процесі розвитку особистість постійно вступає у відносини, в яких виступає складовою іншою когерентної системи. Якісно нового розуміння у виховному процесу надає закономірність феномену малого впливу, що пояснюється виникненням резонансу, при якому мала флуктуація (відхилення, коливання) може змінити стан системи.

З точки зору синергетики розвиток особистості постає, як постійний рух від одного стану системи до іншого, в якому хаос, випадковість, створення/руйнування, точки біфуркації тощо є природними станами системи, що послідовно змінюють один одного, вибудовуючи безперервний ланцюг перетворень.

Основним висновком з викладеного має стати наступне: синергетика, як методологія, входить у філософсько-освітнє і педагогічне мислення. Принципи побудови й функціонування синергетичних систем і поняття, з ними пов'язані, застосовуються у філософсько-освітньому процесі й педагогіці в якості інструментарію побудови теоретичних міркувань і проектування. Закономірним є осягнення понять і опанування дефініціями синергетики з боку педагогічної теорії і практики. До педагогічного тезаурусу вливаються наступні одиниці: особистість, як синергетична система; принципи організації особистості, як синергетичної системи – відкритості, нелінійності розвитку, нерівноважності, когерентності, емерджентності й дисипативності; точки біфуркації; надмалий вплив; флуктуації.

Використання термінологічного ряду, що належить до сфери синергетики, у галузі філософії освіти і педагогіки, є ствердженням міждисциплінарних понять і міждисциплінарних дефініцій. Це дозволяє інноваційно подивитись на проблему, творчо осмислити роль особистості у саморозвитку, його зміст, сутність педагогічної взаємодії, функції оточуючого середовища, виховну мету, засоби впливу на особистість тощо.

Використані літературні джерела

1. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки / В. И. Аршинов. – М.: 1999. – 203 с.
2. Бряник Н. В. Философский смысл картины мира неклассической науки // Вопросы философии. – 2013. – № 1. – С. 93–104.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Конверский А. Е. Логика традиционная и современная / А.Е. Конверский. – М.: Идея-Пресс, 2010. – 380 с.
5. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн [Національна академія педагогічних наук України]. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 368 с.
6. Кремень В. Г. Особистісно розвивальне навчання як науковий пріоритет // Рідна школа. – 1998. – № 11. – С. 53–57.
7. Лутай В. С. Синергетичний підхід в освіті // В. С. Лутай / Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 812–813.
8. Максименко С. Д. Психологічні механізми розвитку і саморозвитку особистості // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі : Матер. методол. семінару АПН України, 19 бер. 2008 р. – К.: АПН України, 2008. – С. 30-37.
9. Медведев В. А. Концептуальное пространство социологии в формате неклассической модели рациональности // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Т. VIII. – № 3. – С. 5–21.
10. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
11. Сисоєва С. О., Соколова І. В. Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження : [наук. видання] / Світлана Сисоєва, Ірина Соколова / МОН України, НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Маріупольський держ. гуманітарний ун-т. – К.: Видавничий Дім «ЕКМО», 2010. – 362 с.
12. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.
13. Хакен Г. Синергетика / Герман Хакен. – М.: Мир, 1980. – 405 с.

